

УДК 316.7:745.52 (497.11 Пирот)

ПИРОТСКО ЋИЛИМАРСТВО: ДРЖАВНА БРИГА И ИНСПИРАЦИЈА САВРЕМЕНОМ СТВАРАЛАШТВУ¹

Драган Тодоровић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

dragan.todorovic@filfak.ni.ac.rs

Сажетак

Пиротско ћилимарство је део аутохтоног културног наслеђа старопланинског и синоним за текстилно стваралаштво пиротског краја. Преображају из домаће у занатску радиност, ограничену на територију града, пиротско ћилимарство има захвалити конкретним историјским, природним и економско-географским чињеницама: постојећој ткачкој традицији месног становништва, задовољавању верских и цивилних потреба Османске империје, развијеном овчарству подно Старе планине и положају Пирота на Цариградском друму. Лепотом мотива, оригиналношћу шара и боја и јединственошћу израде, пиротски ћилим је надалеко чувен производ који је освојио тржишта земаља на неколико светских континената.

У раду се информише о пореклу, историјату и институционалном устројству ћилимарства у Пироту. У закључку рада износе се ауторова запажања о судбини пиротског ћилимарства у новом миленијуму.

Кључне речи: југоисточна Србија, Пирот, ћилимарство, пиротски ћилим.

1. ПОРЕКЛО И ИСТОРИЈАТ ЋИЛИМАРСТВА У ПИРОТУ: ”КОЛИКО КУЋА, ОНОЛИКО И ТКАЉА”

Реч „ћилим” преузета је од турске речи „kilim” (tur. kilim), а ова од персијске „gilim” или „gelim” (per. گيلم), означава глатко ткиво покриваче декоративне, али и функционалне употребе. У Србији се јавља под различитим називима: „ћилим”, „килим”, „киљим”, „ћиљим” и односи се на тканине са развијеном орнаменталном композицијом, без обзира на технику ткања:

„Ћилим функционално припада групи тканина које служе као простирке, прекривке, покривке за лежај, застирке на поду, прекривке за клупе, украси за зид (зидњаци), огртачи по хладном времену, прекривке за коње и др.” (Владић Крстић, 1985:18).

¹ Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС

Двојака су тумачења порекла и времена настанка пиротских ћилима. Према једнима, ћилими су на Балкан пристигли са турским освајањима (Костић, 1904:107; Витковић-Жикић, 2001:41), док други наглашавају да су ћилимарске технике у јужнословенским крајевима аутохтоне, али их је долазак османских освајача омасовио и обогатио им орнаментiku (Костић, 1904:110; Витковић-Жикић, 2001:41). Поједини извори наводе да је ћилимарство у Пироту било развијено већ у 16. веку (Петковић, 1996).²

Преображају пиротског ћилимарства из кућне радиности задружних породица у занатску делатност недвосмислено су поговодале неколике чињенице (Ћирић, 1968:28–31; Цветковић, 2008:17–19; Петковић и Влатковић, 1996:17–19):

а) Турска епоха. Подмиривање верских потреба Османске империје и локалног становништва исламске вероисповести укључивало је наручену израду малих молитвених ћилима. Ћилимарство које је у извесним облицима постојало и раније, јачало је под оријенталним утицајем и учвршћивало своје место у постојећој привредној делатности.

б) Развијено сточарство. Номадске испаше хиљада оваца на обронцима Врденика, на подручју Старе планине, од априла до новембра месеца, обезбеђивале су континуиран прилив јевтиног, а доброг ткчаког материјала.

в) Цариградски друм, изграђен на основама *Via militaris*-а. Ткачким навикама месног становништва и вуном богатом залеђу, придружио се и повољан положај Пирота на стратегијској саобраћајници Балканског полуострва, којом се одвијала богата регионална и међународна трговина. Непрекидан проток робе, путника и животиња повезивао је Исток и Запад на надалеко познатим панађурима (Тодоровић, 2014), на којима су локални производи заузимали значајно место.

Са производње јевтине и једноставне вунене одеће и покућства (црге/ покривачи и поњаве/ и шаренице) све већи број пиротске женске чељади слабог социјалног и економског положаја окреће се масовној изради ћилима. У недостатку других облика индустријске делатности, који би упошљавали радну снагу, жене су се овом својом активношћу укључивале у свакодневно издржавање домаћинства. Уз још једну трајну карактеристику: *ћилимарство у Пироу одављало се као делатност само у ирагу* (Ћирић, 1968:26).

Може се говорити о четири развојна периода пиротског ћилимарства:

а) Прелазак примитивне у квалитативно нову производњу (18. век). Ћилимарску производњу (черге и друге простирке) старом техником клечања, испрва у целости намењену задовољавању потреба домаћинства, почињу стриктно да усмеравају потребе муслиманског тржишта, утичући у процесу производње на конструкцију мотива и шара. Почетно стваралаштво

² У колекцији Етнографског музеја у Београду (165 ћилима) најзначајније примерке чине два ћилима са бескрајном шаром израђена 1792. године и 24 батала – ћилима великих димензија (Цветковић, 2008:54).

одликује бескрајна орнаментална композиција без порубне шаре, која је сменила претходне попречне пруге на шареницама.

б) Производња за хришћанско тржиште (19. век). Током деветнаестог века, све до ослобођења од Турака, са јачањем хришћанског трговачког и занатског staleжа и побољшањем економског положаја градског становништва, наставља се даљи успон у материјално-техничком и уметничком развоју пиротског ћилима.³ Увећава се богатство орнамената, мотива и боја. Ћилими имају издељену површину на *ћоље*, *о крајници* и *ћлочу*. Поред ранијих ликова предмета, јављају се нови геометризирани ликови грана, цвећа и животиња. Ћилим постаје важан део девојачке опреме (свадбени дар).

в) Аутохтон развој након ослобођења од османског утицаја (крај 19. и почетак 20. века). У новонасталим историјским околностима по ослобођењу од Турака, са повлачењем нових административних линија раздвајања између Србије и Бугарске, пиротско ћилимарство изгубило је ранији економски значај. Наставило се, међутим, са даљим изворним развојем у погледу повећања броја шара, њиховог композиционог коришћења и међусобног комбиновања, проширивања спектра бојних колорита итд. Ћилиме карактерише подела површине на попречне *ћојасеве* који се одвајају у јачим бојама, обично белом. Више од $\frac{3}{4}$ женског становништва у Пироту бавило се ћилимарством. Садржајно обогативање носило је са собом удаљавање од најстарије традиције: туђи мотиви и начини распореда орнамената нису подизали вредност финалног производа. Напротив, комерцијализацијом производње умањени су уметнички донети радова ћилимаркиних руку.

Било је то и време прве велике кризе коју је пиротско ћилимарство пребродило „захваљујући лепоти својих ћилимова, јаким традицијама које су везивале ћилимарке за овај рад, наглом продирању пиротског ћилима у кућни намештај и, најзад, захваљујући економском и културном уздицању Србије, која је подигла своју куповну моћ, као и поновном изласку на турско и међународно тржиште” (Ћирић, 1968:42). Трговачки капитал постаје главни промотер некадашње славе најпознатијег пиротског производа на тржиштима Блиског истока, Медитерана, Западне и Средње Европе, чак и Америке, али на капиталистичким принципима: технички нимало унапређен, рад ћилимарки нагнутих над вуненим нитима сурово је експлоатисан, уз скромне напоре државе да побољша њихов обесправљен положај.⁴ Упркос свему, ова се народна радиност жилаво одржала током оба светска рата и закорачила у постреволуционарну еру.

³ Турци су 1872. године у Пироту изградили „фабрику за влачење и предење вуне”, која је имала механичку влачугу за вуну, предioniцу и бојациницу, са очигледном намером да појевтине трошкове око израде ћилимова и унапреде даљу производњу. На четири разбоја радило је осам жена, а главни мајстор био је из Самокова. Током борби за ослобођење Пирота од турског јарма, опљачкана је заједно са машинама (Ћирић, 1968:50; Цветковић, 2010:240–241).

⁴ У Пироту је 1903. године основана Ћилимарска задруга. Београдско женско друштво отворило је 1907. године ћилимарску школу у Пироту.

г) Стагнација у социјалистичком периоду. Ослоњена на задругарске принципе и државну својину над средствима за рад, ћилимарска производња у Пироту у првом послератном периоду бележи пад у производњи, захваљујући неколиким факторима: повећаним могућностима за запошљавање у друштвеном сектору, започетим исељавањима становника у веће урбане центре, првенствено Ниш и Београд (придошли сеоски живаљ, нажалост, није поседовао умеће градских ћилимарки), али и конкуренција јефтине фабричке робе и промењен укус потрошача окренутог садржајима масовне потрошње.

2. ИНСТИТУЦИОНАЛНО УСТРОЈСТВО ЋИЛИМАРСТВА У ПИРОТУ

Јула 1886. године у Пироту је основано *Ћилимарско друштво* са првенственом намером да се ћилимаркама олакшају тешки услови рада. Правилима Друштва регулисани су начини куповине вуне, њеног уступања ћилимаркама, затим дојадисање предива,⁵ куповина и продаја ћилима. Исте године Друштво добија позив за учествовање на божићној изложби музеја Deverbe у Бечу, наредне излаже на божићној изложби индустријских и занатских производа у Будимпешти, а уз државну помоћ 1889. на светској изложби у Паризу бива награђено златном медаљом (Петковић, 1996: 215–217; Цветковић, 2010: 237).

Проблем с којим се Друштво сусрело у свом функционисању били су конкурентски производи по нижим ценама ћилимарки изван његовог окриља, а што је условило опадање броја регистрованих чланица. Уследила је реорганизација и 1891. године основано је ново *Друштво за производњу и промет пиротских ћилимова и домаћих вунених ткањина* на деоничарском принципу. Амбициозно замишљено,⁶ Друштво се на крају угушило у трци за профитом, најмање водећи рачуна о интересима ћилимарки. Наступајући капиталистички односи значили су још мање бригае за мукотрпно аргатовање сиротих радница. Најстарији пиротски трговац ћилимима, Тома Петровић, 1894. године оснива приватно друштво за откуп и продају ћилима под називом *Пиротско ћилимарско удружење*, које је једино водило рачуна о добити 20 суоснивача. Надница ткаља била је 20 пара, куповани су и ћилими лошијег квалитета, али су различитим трговачким каналима доспевали у Босну, Турску, Солун, Скопље и Битољ, изазивајући дивљење на новим тржиштима (Петковић, 1996: 220).

⁵ „Према бојацијама је било ригорозно – могли су бојити искључиво старим бојама и то алевом, црномодром, црнозеленом, моравом, жутом, рујевом и вишњевим ђувезом” (Петковић, 1996: 216).

⁶ Чедомир Јоксимовић, изасланик министра народне привреде, предложио је ”да се у року од шест месеци сагради привремена ткачка радионица и да се снабде савременим разбојима и другим ткачким алатима, чешким преслицама и пређом. Предложио је да се оформе два курса за практичан рад и да се ученицама слабијег имовног стања за рад плаћа 15 динара месечно. По завршетку курса, свима који положи испит са одличним или врло добрим успехом дати по један разбој са прибором” (Петковић, 1996:217-218).

Управо са циљем да сузбије шпекулације трговаца, марта 1899. почела је са радом *Задруга њиројских ћилимарки* са 23 чланице са могућношћу да им се придруже и бојације. У нови век Пирот је закорачио са 250 разбоја и готово хиљаду ткаља: на сваком разбоју годишње могло је да се изатка 150 аршина ћилима. У граду су била и три мајстора дрндара-гребенара и осам бојација (Петковић и Влатковић, 1996: 65). Упркос описаном мајсторско-радничком потенцијалу и организацијско-задругарским потенцијалима, ћилимарско задругарство запало је у велику кризу.

Увелико успостављене трговачке и пословне визе широм Балкана довеле су до формирања првог домаћег предузећа за извоз ћилима – *Пиројски ћилим – домаћа индустрија браће Гаротића и фирме Џаџић-Христић-Бераха* 1869. године. Годину иза оснивања, предузимљиви оснивачи испоричили су Цариграду на хиљаде комада сицада за верске потребе војника:

„Једног од браће, Милана З. Гаротића, одликовао је краљ Александар I 9. маја 1934. краљевским орденом Југословенске круне IV реда, а фирма је престала да ради 20. маја 1948, одлуком Министарства трговине и снабдевања ФНРЈ о одузимању приватних трговина и преласку истих у друштвену својину” (Витковић-Жикић, 2001: 50).

Јавно трговачко друштво од четири члана – *Трговачко удружење Пиројских ћилимова* – покренуто је 1890. године, а највише је извозило у Солун, Скопље и Битољ.

Покушавајући да спасу ову врсту радиности од пропадања, материјално имућнији Пироћанци изван моћног трговачког пословног интереса 1902. године поново покрећу Ћилимарску задругу на начелу заједничке производње и заједничке поделе добити, а „са задатком да радницима набавља материјал за рад, да им даје позајмице и продаје готове производе” (Петковић, 1996: 222). Обједињујући члански удео, помоћ из државне касе и дескаматни кредит, 700 радница је убрзо оживело ћилимарску производњу и повећало сопствене наднице. По завршеном годишњем обрачуну делила се чиста добит и одвајала четвртина за резервни фонд.

Захваљујући успесима и квалитетној роби,⁷ за штићеницу Задруга добија Њено величанство краљицу Драгу, која је 1902. године финансирала штампање *Алдума њиројској ћилима* у Тешену (Аустрија), аутора Мите Живковића, тадашњег директора Гимназије у Пироту. Имала је филијале у Крушевцу, Краљеву, Крагујевцу, Нишу, Лондону и Женеву, а готове производе продавала у Бугарској, Аустроугарској, Турској и Румунији. Редовно је учествовала на домаћим изложбама, 1904. у Петрограду, а 1905. у Белгији и Француској. Прекоокеанским наруџбинама исте године стигао је у Енглеску и Африку. Царински рат Србије са Аустроугарском из 1906. године натерао је управу да се окрене трагању на новим тржиштима.

⁷ Од бојација се захтевало бојење задругарске пређе искључиво природним постојаним бојама. Иначе, бојацијски еснаф основан је 1883. године.

Са своје стране, Београдско женско друштво помагало је општа настојања за унапређивањем ћилимарске производње отварањем четворогодишње *Ћилимарске школе* у Пироту 1907. године, уз помоћ министарства народне привреде. Радило се по поруџбини, а ученице су за свој рад плаћане по аршину. Међутим, проширивање тржишта повлачило је за собом опадање квалитета.⁸ Друга неповољна ситуација била је замирање сваке привредне активности током Првог светског рата.

Рад Ћилимарске задруге изнова је обновљен 1925, а 1934. године, у оквиру Пиротске женске занатске школе, основан је *ћилимарски одсек* на коме су ученице подучавале и поједине веште ћилимарке из самог града. У условима слабе екстензивне пољопривреде, занемарљиве индустријске производње и масовних печалбарских миграција, између два светска рата у пиротској вароши ћилимарке су преостале као ретке заштитнице домаће радиности и занатства. Пиротским ћилимима трговало се на ангро, широм Краљевине Југославије.

Пред крај Другог светског рата, 9. октобра 1944. ревитализован је рад у Ћилимарској задрузи на основу Закона о привредним задругама, а 1945. године добила је званично име *Прва ћилимарска радничко-прерађивачка задруга С. О. Ј.* из Пирота. У првим послератним годинама број радница нарастао је на 530, а број изатканих квадратних метара ћилима достигао је 1954. године читавих десет хиљада метара (Петковић, 1996: 230). Започело је и образовање ћилимара у мешовитим одељењима текстилне струке Школе ученика у привреди у Пироту од школске 1950/51. године.⁹ Наглашено је интересовање за пиротски ћилим и начин његове израде. Ћилими се преко заступника извозе у Западну Немачку и Холандију, између 600 и 800 метара квадратних на годишњем нивоу:

„Тако је августа 1954. године Државни музеј Базела (Швајцарска), после изложби и сајмова у Немачкој и Швајцарској, тражио од пиротске Ћилимарске задруге на поклон разбој са започетим ћилимом за музејску поставку – што је и одобрено. Крајем те године, од Музеја «25. мај» у Београду, Задруга је добила специјалну поруџбину за Грб ФНРЈ, ћилим «Пиротско коло» и Титов лик. Ангажован је уметник за израду шеме и радница која је радила само ову поруџбину» (Петковић, 1996:231) .

Но, влада диспропорција између домаћег и интересовања конвертибилног тржишта, уз осцилације ангажоване радне снаге. Ћилимарска задруга уводи између 1949. и 1956. године нов систем рада – „по квартовима”: град је подељен на шест производних јединица (Бериловска капија, Зевници, Железничка

⁸ По једнима, Школа је значајно допринела подстицању производње и повећању продаје пиротских ћилима, док је по мишљењу других „донела тежак назадак и повела га стрампутицом” (Шобић, 1953: 113), јер је у уметничку традицију ћилимарског ткања унела радикално нове шаре из Босне и Далмације („крајишник”, „бомбе”, „куфери”), конкуришући на тржишту Задрузи и реметећи достигнут реноме на домаћем и светском тржишту.

⁹ Школовање је трајало до школске 1979/80. године.

станица, Кале, Вука Пантелића улица и Касарна (Ђирић, 1968: 49). Радило се о проширењу производње на основу зарађених субвенција од извоза робе у иностранство. Премије се изненада укидају 1957. године и прелази се на систем рада „на сиц”, односно класични систем домаће радиности. Радница раскида однос и ступа у кооперантски однос са Задругом, која нема обавезу плаћања друштвених доприноса:

„Због тога је, већ до 1957. године, дошло до већег отпуштања радне снаге, која се од 380 запослених (1956) смањила на 180 (1957). У наредним годинама смањивање броја радница у задрузи се и даље наставило (до 40 радница у 1967. години), а број радница «на сиц» се повећао: од 90 (1956) на 400 (1966). Из Задруге је од 1957. године на овамо изашло око 300 радница (90%); од тог броја преко 150 радница је отишло у пензију, један број је прешао у индустрију, а један (мањи део) се повукао или је прешао на систем домаће радиности. Производња, која је остала у саставу Задруге, оптерећена је свим доприносима једнако као и индустрија најмодернијег типа” (Ђирић, 1968:50).

Године 1955. Задруга званично покреће и фарбару и предioniцу, олакшавајући тако ткаљама доступност вунене пређе у форми полуфабриката и формирајући поступно самосталнију пословну политику. Нове машине набављане су из Италије и Западне Немачке, а квалитетне анилинске боје из Западне Немачке и Швајцарске. Престала је употреба природних, биљних боја за фарбање. Вунена пређа обезбеђивана је половином преко домаћих откупних станица, а половином из Аустралије. Ћилимарска производња допуњује се трикотажном погоном 1958. године. Већ су почели да се производе кожни и чворни теписи. Међутим, 1963. трикотажа, са новоизграђеним објектима и машинама, прелази у састав конфекције „Први мај”, а Ћилимарска задруга остаје занатско предузеће (Ђирић, 1968: 52). У производном програму дефинитивно превладава домаћа радиност пиротских ткаља по кућама. Задруга је 1955. променила име у *Производно-занатска задруга „Понишавље експорт”*, по имену фирме која је до тада за рачун задруге обављала унутрашњу продају и извоз, али и са новим именом губи право на самостално иступање на ино тржиштима 1963. године. Године 1979. уследило је преименовање назива у *Радна организација за производњу ћилима, шейиха и предива „Понишавље” Пирот*, а 1989. у *Предузеће у друштвеној својини за израду ћилима, шейиха и предива „Поморавље” Пирот*.

Упркос очекивањима, честе промене и реорганизације нису биле од користи пиротском ћилимарству, једној од најстаријих градских привредних грана. Напуштена је организована обнова и обучавање нове радне снаге,¹⁰ а производња преоријентисана на домаће конзументе, услед увођења заштитних царина, нејединственог наступа и неумешности посредника у извозу као

¹⁰ Важан искорак учињен је школске 1995/96. године увођењем ћилимарског одсека у средњу Техничку школу у Пироту, али је био кратког даха: двехиљадите је затворен.

и оштре конкуренције ћилима из источноевропских земаља чије су ниске цене субвенционисале матичне држава.

3. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ЋИЛИМАРСТВО – СИМБОЛ СИРОМАШТВА ИЛИ СИМБОЛ ИНСПИРАЦИЈЕ?

Адекватно сагледан, потенцијал народне културе и стваралаштва може послужити српској културној политици као важно средство у супротстављању немилосрдној модернизацији и њеним негативним последицама по очување идентитета сопственог народа. Државни званичници и културни посленици наглашавају да нам је неопходна креативност за даљи развој и напредовање, а да се иста у значајној мери може напајати на изворима традиционалног стваралаштва.

Каква је улога заната у томе? Једино сачувани, заштићени, ревитализовани и туристички валоризовани стари занати могу допринети очувању српског културно-историјског наслеђа. Озбиљна расправа о занатима у Србији данас подразумева разматрање сплета ограничења, али и конкретних могућности које стоје на располагању актерима заинтересованим за њихову обнову (Srećković, 2011: 47–49).

Ограничења су: непостојање Закона о занатима; непостојање Занатске коморе, иако постоје појединачне занатске асоцијације; недефинисани прецизни стандарди квалитета и аутентичности производа; недостатак потражње на домаћем тржишту за занатским производима; ограничен приступ међународним тржиштима; јавна перцепција заната као делатности које треба да буду профитабилне и остварују добит попут других економских активности; неповерење занатлија према државним институцијама због нерационалног трошења средстава намењених промоцији и унапређивању културне делатности; неповољан амбијент за малопродају занатских производа и сувенира (недоступност добрих продајних локација); незаинтересованост младих нараштаја да наставе или наследе занатску традицију претходних генерација; недовољна цењеност категорије *ручној рада* услед преплављености тржишта индустријским употребним и декоративним предметима; недостатак средстава за набавку опреме и покретање занатске производње, непружање пореских олакшица и кредитних гаранција, као ни адекватне обуке за ефикасну организацију рада и наступ на тржишту; незаинтересованост и неприлагођеност занатлија модерним токовима; нелојална конкуренција некавалитетних производа који се лажно представљају као аутентични.

У могућности спадају: препознавање заната као нематеријалног културног наслеђа; комплементаран наступ са другим делатностима, као што су туризам, угоститељство и пољопривреда, уз подршку и материјалну помоћ надлежних

државних институција; развој дизајна и креативне индустрије; развој формалних (струковне школе) и неформалних видова образовања (организовање занатских радионица, изложбе занатских производа, покретање интернет портала за презентацију живих заната и занатлија); укључивање занатских центара у постојећу туристичку понуду, тј. пласман употребних предмета занатске производње и сувенира у делатност културног туризма; развијање сектора услуга (сервисирање некада произведених производа у оквиру истог заната, припремање традиционалне хране у сектору комерцијалних, туристичких и угоститељских активности); интернет продаја занатских производа са сертификатом; употреба аутентичних производа као званичних поклона страним представницима и владама; јача повезаност сектора културе, образовања и науке; едукација тржишта спровођењем промотивних кампања и манифестација републичког, регионалног и локалног карактера; подршка наступима занатлија на домаћим и међународним изложбама и такмичењима; регистровање и упис *нематеријалној културној наслеђа у Србији*; додељивање сертификата аутентичним занатским производима; помагање удружења која се баве заштитом и унапређењем старих заната; формирање базе података о старим и традиционалним занатима; организовање саветовања и стручних скупова о угрожености и заштити старих и традиционалних заната, израда публикација и спровођење емпиријских истраживања на тему старих заната; обука за писање пројеката и израда пројеката за аплицирање код европских фондова намењених заштити старих заната.

Пиротско ћилимарство је део аутохтоног културног наслеђа старопланинског и синоним за текстилно стваралаштво пиротског краја. Не наилази на организовану бригу адекватну значају за идентитет сопствене средине; у родном крају запостављена је и потцењена делатност. Упркос томе, одлуком Националног комитета за нематеријално културно наслеђе Републике Србије из 2012. године, пиротско ћилимарство је, скупа са 26 других предлога, уврштено у Национални регистар *нематеријалној културној наслеђа*.

Још је крајем шездесетих година прошлог века Јован Ћирић (1968: 54) упозоравао да пиротском ћилимарству следи прилагођавање новим тенденцијама на домаћем и светском тржишту, „вешто и осмишљено уклапање у модерне токове живота”, али не као „раскид са старим мотивима, шарама и композиционим решењима”, „са традицијом и уметничким кореновима из којих је израсло”, већ као „корисно и на уметничкој висини остварено спајање старог и новог”. Сасвим у складу са образложењем текста *Европске конвенције о заштити старих и традиционалних заната* студената Правног факултета у Београду, о томе да је „чување старог и доброг заправо једини исправан, а вероватно и једини могући начин да се буде модеран и спреман на прихватање правих вредности које доноси ново време” (Ђорђевић, 2008: 163).

Вештина ткања преносила се по женској линији и обављала радом од јутра до мрака у домаћој радиности („на сиц”) незапослених и сиромашних

жена у граду. Иако одувек третирана као особена, занимљива и уметнички високо вредна грана локалне привреде, ћилимарска производња вазда је симболизовала сиротињу. Кад год би им се пружила прилика, ћилимарке су напуштале тегобан начин зарађивања, нагнуте над основом примитивног разбоја. Оберучке су прихватиле могућност зараде на новим радним местима под социјалистичким дарјаком, као и миграцију у друге, веће градске центре током друге половине двадесетог века.

И то је први разлог што уносне производње и продаје „пироћанаца”, раскошних шара, тананог финог ткања и узбудљивих боја, највероватније више никада неће бити. Скупоцен је и дарује се у изузетним личним и друштвеним контекстима, али се мукотрпно и споро израђује. Стада са аутохтоним сортама оваца одавно нико не изгони на старопланинске пашњаке, а без њиховог руна нема ни квалитетног репроматеријала за рад ткања. Некадашња тржишта давно су изгубљена. Индустијски теписи, као сегмент нове културе становања, истисли су ћилиме из практичне употребе. Коначно, нестала је патријархална породица као најстарији и најоданији конзумент ових производа.

Посрнуло друштвено предузеће „Понишавље” купио је 2005. године на берзи Драган Панић, са великим плановима за његову обнову и поновно покретање организоване производње пиротског брэнда на комерцијалним основама. Мало од тога је засад реализовано, најпре због недостатка тржишта за пласман производа. Пројектом локалне самоуправе, уз помоћ Министарства економије и регионалног развоја РС и америчког програма USAID, основана је 2009. године Занатска задруга за израду ћилима и сувенира „Дамско срце”, на чијем се челу налази г-ђа Славица Ђирић, са циљем очувања вековне ткачке традиције и квалитета у изради пиротског ћилима (Каваја, 2010). Претходно је Удружење за заштиту и неговање старих и уметничких заната „Грлица” обучило десет неупошљених жена са тржишта рада старом ткачком занату, обезбедивши им разбоје и простор за рад. У међувремену, обезбедили су и сертификат о коришћењу имена и овлашћеној производњи пиротског ћилима. Пре две године, на међународном фестивалу „Јутра 2012” у Русији, добили су главну награду за сопствено произведен ћилим. Озбиљних извозних подухвата још увек нема, а цена финалног производа главни је разлог незаинтересованости домаћих купаца. Изгледа да је производња исплатива једино у скромним ткачким радионицама које у Пироту држи неколико Ромкиња (Стојковић, 2010:58).

Два су начина да се виталност, таленат и вештина даровитих појединаца и ретких мајсторских радионица у Пироту ипак сачува. Један је да, макар и симболична, ћилимарска производња буде под заштитом државе и уз неке њене субвенције. Другу прилику пружа сагледавање његове уметничке и туристичке вредности. Дакле, ћилим као инспирација у области примењене уметности:

„Сматрамо да су неискоришћени извор инспирација наших креатора у текстилу. Савремено конципираним стилизацијама они би са новим композиционим решењима могли да буду врло атрактивни и у најсавременијем стваралаштву и да нађу своје место у осмишљавању и утопљавању савременог ентеријера”
(Стојановић, 1987:27).

Мотивисан народним стваралаштвом свог краја и уопште српском народном уметношћу, млади графички дизајнер Данило Манчић из Пирота осмислио је више од 150 потпуно нових геометријских етно мотива, аутентично спајајући традиционални и модерни израз (Panić, 2009). Будућност ћилимарства у Србији не препознаје само у бескрајном понављању архетипских шема, већ и у осавремењивању и надоградњи уметничког изражаја креирањем нових мустри за знамените пиротске простирке.¹¹ Модерно образован, млади Пироћанац је преузео, развио и применио постојећа ликовна решења из фолклорног наслеђа на савремене предмете (обућа, намештај, лаптопови), творећи оригиналан бренд из области индустријског дизајна. Сем неколико представљања у медијима (Политика, Прес, Блиц), помињању у публикацији „Стари занати” и виртуалне изложбе у Народној библиотеци града Пирота, јавност ништа није урадила за његову промоцију, нити привредне структуре за практичну реализацију и масовну употребу дизајнираних предмета. Такође, са широком применом у ентеријерима профане и сакралне културе, „пиротско благо” никад није изашло на транзитну туристичку и међународну магистралу, упркос милионима туриста који су деценијама дефиловали саобраћајницом Ниш–Софија.

Ћилимарство је народна уметничка творевина, која се у богатом српском наслеђу издваја по лепоти и маштовитости. Оно је својеврсна слика о животу и развоју једног народа. Не и на последњем месту, ћилимарско стваралаштво одраз је и личне инвенције, јединствен облик исказивања уметничког индивидуалитета. Последња је прилика да се неизмерно искуство ретких преосталих виртуоскиња вунених нити искористи за оживљавање израде ћилимских тканина подно пиротске стране Старе планине. Јер, „тајна о два лица” сачувана је још једино у њиховим дрхтавим рукама и меморији.

Литература

- Витковић-Жикић, М. 2001. *Pirotski ćilimi / Les Kilims de Pirots*. Београд: Музеј примењене уметности.
- Владић Крстић, Б. 1985. Традиционално ћилимарство у Србији. Београд: САНУ.
- Ђорђевић, Б. 2008. Заштита старих и традиционалних заната – Европска конвенција и национални интерес. *Музеји*, 1, (1), 147–171.

¹¹ Корице зборника „Народна култура у културној политици Србије” краси управо Данилова креација – легендарне „старке” са мотивима пиротског ћилима. Године 2007. у Заводу за интелектуалну својину патентирао је два нова начина ликовног изражавања називајући их етно поп кубизам и етно сензуализам.

- Каваја, Ј. Ћилим за успех и свекрвину милост. Политика, 14. 9. 2010. Доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/spektar/zivot-i-stil/Cilim-za-uspeh-i-svekrvinu-milost.sr.html>[24. 10. 2017].
- Костић, К. Н. 1904. Стара српска трговина и индустрија. Београд: Задужбина Илије М. Коларца.
- Panić, Z. Smišlja nove šare za pirotске ćilime. *Blic*, 16. 8. 2009. Доступно на: <http://www.blic.rs/Vesti/Reportaza/106360/Smislja-nove-sare-za-pirotске-cilime>[11. 11. 2017].
- Петковић, М. 1996. Ћилимарско задругарство у Пироту. Пиротски зборник, 22, 215–234.
- Петковић, М. и Р. Влатковић. 1996. *Пиротски ћилим (The Pirot Kilim)*. Београд: САНУ.
- Srećković, S. 2011. Problem afirmacije zanata u Srbiji. UG. Horjan (ur.) *Tradicijski obrti – nove atrakcije na kulturni turizam* (elektronsko izdanje). Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskoj zagorja, 47–49. Dostupno na: <http://www.craftattract.com/pdf/Zbornik-Craftattract.pdf>[3. 9. 2017].
- Стојановић, Д. 1987. Пиротски ћилими. Београд: Музеј примењене уметности.
- Стојковић, Д. 2010. Насеља и становништво општине Пирот – осврт на поједине историјске, етничке и демографске карактеристике. Гласник Етнографског музеја у Београду, 74(1), 11–108.
- Тодоровић, Д. 2014. Пиротски вашар. У Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић и Д. Крстић (прир.) Вашар у пограничју источне и југоисточне Србије. Нови Сад и Ниш: Прометеј и Машински факултет у Нишу, 159–191.
- Ђирић, Ј. 1968. О пиротском ћилимарству. Пирот: Слобода.
- Цветковић М. 2008. *Игра шарених ниџи: колекција ѿиротских ћилима Етнографског музеја у Београду*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Цветковић, М. 2010. Домаћа текстилна радиност у околини Пирота у другој половини XIX и у XX веку. Гласник Етнографског музеја у Београду, 74(1), 235–281.
- Шобић, Ј. 1953. Збирка пиротских ћилимова Етнографског музеја у Београду. Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–1951: 101–115.

Dragan Todorović

PIROT KILIM MANUFACTURING: STATE CONCERN AND INSPIRATION TO MODERN CREATIVITY

Summary

Pirot kilim manufacturing is a part of the indigenous cultural heritage of the area surrounding the Balkan Mountains and a synonym for textile manufacturing in the Pirot region. Pirot kilim manufacturing owns its transformation from a domestic activity to handicrafting, limited to the territory of the town itself, to the concrete historical, natural and economic-geographical facts: the existing weaving tradition of the local population, meeting the religious and civil needs of the Ottoman Empire, developed sheep farming at the foot of the Balkan Mountains, and the position of Pirot on the Road to Constantinople. With its beauty of motifs, the originality of patterns and colours and the uniqueness of manufacturing, the Pirot kilim is a world-renowned product which has conquered the markets of many countries on several continents.

The paper provides information on the origin, history and institutional organization of kilim manufacturing in Pirot. The conclusion contains the author's observations on the fate of Pirot kilim manufacturing in the new millennium.

Key words: southeastern Serbia, Pirot, kilim manufacturing, Pirot kilim.